

t e z k i r e

DERLEME DİZİSİ 1
Kasım 1991

Yazışma Adresi
P.K. 92 - 06442
Yenişehir/Ankara

Posta Çeki Hesabı
102480 (İbrahim Özkan)
Yıllık Abone Ücreti : 60.000.TL

Grafik Düzen:

VADİ

127 03 20

Ofset Basım:

BEYAZ Matbaacılık 352 58 75

Konya

Vadi Yayınları

Gençlik Caddesi. Ata Sokak 6/4 ANKARA

Tel: 127 03 20

MODERN İSLAM DÜŞÜNCESİNDE GELENEKSELÇİLİĞE BAKIŞ

Mehmet HAKAN

Gelenek kavramına modern İslâm düşüncesi içinde merkezi yeri verenler köken olarak Batılı müslümanların çoğunluğu oluşturduğu Guénonyen akım. Kendisini gelenekçi sıfatını layık gören ya da başkaları tarafından önüne bu tanımlama eklenerek konumlandırılan diğer gruplar için gelenek nitelmesi içeriden bir bakışla o kadar öneme sahip değil. Bu türden kümelenmeler için kullanıldığında 'gelenek' daha çok gündelik kaba karşılığıyla, yani eski değerleri koruma, aktarılacak gelenlere sahip çıkma, bir tür eski fetişizmi anlamlarıyla gündeme geliyor. Üstelik kümelere göre korunması gerekenler de değişebiliyor. Oysa yazımıza konu olan anlamıyla gelenek (tradition), İslâm düşüncesi bağlamında ayırıcı vasfı tasavvufa yakın durma olan Guénonyen ekolün kendisini içinde çevresinde tanımladığı bir kavram. Yazı boyunca da gelenek kavramı bu çerçevede ele alınarak, (tradition anlamında) geleneğin ne olduğu ve giderek Guénonyen okulun diğer temel kavramları ve tezleri üzerinde durulacak.

Gelenek

Gelenekselci akım ya da gelenek ekolü her ne kadar tarihsel planda belli kaynaklardan köken alarak önemli ölçüde onların izini sürüyor görünse de esas itibarıyla 20. yüzyılın başlarında doğmuş bir ekol. Başını da Batılı müslümanlar, René Guénon, Frithjof Schuon çekiyor. Ama yine ekolün özellikleri dolayısıyla müslümanlarla sınırlı değil; Hintli sanat tarihçi Ananda K. Coomarasvamy ekolün bir diğer önemli ismi. Ancak bizi akımın İslâmi kanadı ve yorumu ilgilendirdiğinden bu isim üzerinde durmayacağız.

Bu isimlerden bilebildiğimiz kadarıyla sadece Schuon yaşıyor. Ülkemizde en çok tanınanı ve bilineni ise 80'li yılların başından itibaren hemen tüm eserleri Türkçe'ye kazandırılmış olan olan Guénon. Günümüz müslüman düşünürleri arasında da gelenekselci okulun izleyicileri var. Seyid Hüseyin Nasr, Martin Lings, L. Northborne bunlar arasında ilk anda sayılabilecek isimler.

Gelenekselci akımın temel argümanlarını ele almaya başlarken önceliği 'gelenek' kavramına tanımak gerekiyor. Guénonyen bağlamda 'gelenek'le ne kastedildiğini anlatmaya başlamadan önce bir kere diğer gelenek tanımlarını ve çağrışımlarını bir kenara bırakmalıyız. "Bugün, çoğu insanın ağzında, bizim burada ve tüm yazılarımızda kullandığımız biçimden her yönüyle farklı bir gelenek sözcüğü dolaşmaktadır. Bu yüzden, bir kez daha bu anahtar deyim anlamını aydınlatmak gerekiyor. Batı'da F.Schuon, R. Guénon ve A.K. Coomarasvamy gibi gelenekçi yazarların görkemli eserlerinden haberdar olanlar bu deyim anlamını da herhalde öğrenmiş bulunmaktadırlar. Bizimde tüm eserlerimizde bağlı olduğumuz, bu yazarların ortaya koydukları tanımdır. Bu bakımdan, biz 'gelenek' derken, adet, alışkanlık veya düşünce ve motiflerin bir kuşaktan diğerine kendiliğinden geçişini değil, kaynaklarında İlahi Olan'ın özge bir tezahürüyle özdeşleşen ilkeler dizisini ve bu ilkelerin farklı zaman birimlerinde ve farklı koşullarda belli bir insan topluluğuna indirilmesini ve uygulanmasını kastediyoruz. Bu nedenle, gelenek zaten aslı itibarıyla kutsaldır ve 'kutsal gelenek' deyimini, yalnızca vurgu için kullandığımız fazladan bir söyleyiştir. Bunun da ötesinde, gelenek, içinde Mutlak Gerçeklik bilimini ve bu bilginin farklı zaman ve mekan noktalarında gerçekleştirilme aracını barındıran değişmez ve canlı bir sürekliliktir. Schuon'un deyimleriyle, 'gelenek', çocukça ve çağdışı bir mitoloji değil korkunç derecede gerçek bir bilimdir. 'Gelenek nihai düzlemde kutsal bir bilimdir; gerçekliğin doğasına kök atmış ve aynı zamanda, insanı kuşatan ve varlığının merkezinin ta içinde parlayan bu gerçekliğe ulaşmanın tek bütüncül aracıdır da."⁽¹⁾ S.H. Nasr'dan yaptığımız bu uzun alıntı Guénonyen gelenek kavramına

tezkire

oldukça açıklayıcı bir boyut getiriyor. Nasr'ın içinden konuştuğu Guénonyen çevrenin gelenek-kutsallık ilişkisi üzerine olan hassasiyeti René Guénon'da da oldukça açık. Kelimenin modern kullanımlarında yola çıkarak şöyle diyor, Guénon: " 'Gelenek' kelimesinin bu şekilde yanlış kullanımları belli bir derecede, bu amaca hizmet edebilir (modernitenin geleneği bulandırma çabasına. M.H.); ayrıca bu kullanımların en bayağısından işe başlamayı mümkün kılabilir. Bu da gelenek kelimesini 'adet' ya da 'görenek' kelimelerinin eşanlamlısı yapabilir. Böylece gelenek, tamamen insani (beşeri) olan ve her tür derin ve manevi bir anlamdan yoksun olan şeylerle karıştırılabilir... Oysa ki insanüstü alana ait bir unsur içerirse ancak gerçek gelenek vardır ve olabilir. İşte gerçekten temel nokta burasıdır. Bu temel nokta bizzat geleneğin ve gelenekle ilgili herşeyin adeta tanımıdır."⁽²⁾ Bu durumda insani alana ait hiçbir şeyin geleneksel adıyla nitelendirilmesinin mümkün olmadığını açık bir şekilde belirlenmesi ister istemez 'kutsal'ın tanımının ne olduğu sorusunu getiriyor. Sorunun cevabını Schuon'dan bir alıntıyla belirginleştirebiliriz: "Birinci olarak transandan, yani aşkın olan; ikinci olarak, bir mutlak doğruluk özelliğine sahip olan; üçüncü olarak, sıradan insan düşüncesinin, anlayış ve kavrayış gücünden kaçan şey kutsaldır."⁽³⁾ Kutsal'ın tanımının rasyonalizmi dışladığı açıkça belli bu satırlarda. Kutsalın içeriğinin nasıl doldurulduğunu ilerde daha da net bir şekilde göreceğiz.

Merkezi kavramların neliğini böylece belirledikten sonra gelenekselci hareketin konumuna yönelik daha alt saptamalarımıza geçebiliriz. Gelenek kelimesinin gündelik kullanımıyla çağrıştırdığı ilk şey eskiden kalmış şeyler. Aslına bakılırsa dışarıya attıkları göz önüne tutulmak şartıyla Guénonyen anlamıyla da 'eski'nin en azından geleneğin bulunduğu yer anlamında büyük bir önemi var. Herşey eskiden söylenmiştir ve ortaya konmuştur. Bunların en başında da kutsal gelenek gelir. Öyleyse hem iyi hem de yeni bir şey olamaz. Schuon ve Guénon'un kendi metinlerinden örnekleyelim bu görüşleri. **İslâmı Anlamak** adlı kitabının önsözünde şöyle diyor Schuon: "Gerçekten

herşey daha önceden söylenmiştir, ama herşeyin her zaman herkesçe anlaşılmuş olması için daha pek çok şey gereklidir. Demek ki 'yeni hakikatler' sunma gibi bir amaç söz konusu olamaz."⁽⁴⁾ Guenon'da aynı doğrultuda çok net görüşlere sahip. "Doğru bir düşünce 'yeni' olamaz, çünkü hakikat insan aklının bir ürünü değildir. Hakikat bizden bağımsız olarak vardır ve biz onu sadece bilmek ve tanımak zorundayız. Bu bilgi dışında ancak yanlış olabilir."⁽⁵⁾ Guenon'un yüksek perdeli söylemiyle dile gelen bu eskiye bağlılık yaşanmış olanın ne zamansal olarak, ne de mekansal olarak tümünü kapsamıyor tabii ki. Ana gönderme 'Kutsal Hakikatin' egemen olduğu toplum ve zamanlara yapıyor. Aslında eskiye yapılan vurgu bir anlamda ikincil: Gelenegin ya da Kutsal'ın eskiye damgasını vurmasından ötürü.

Gelenek ve Tasavvuf

Guénonyen kutsal kavramının içeriği 'dinle (yani örnek özelinde İslâm'la) ve onun da belli bir yorumuyla yani tasavvufu dolduruluyor. Batıniliğe, bireysel aydınlanmaya verilen bu önem doğal olarak toplumsal ve bağlantılı olarak da zahiriyi geri plana itiyor. "Zahircilik insanda, herşeyden önce hırs sahibi ve sosyal bireyi görür. Tanrı'da, ise, dünyayı, yaratılışı, insanı ve selameti ilgilendiren hususları görür. Durum böyle olunca -bunu çok tekrar etmiş olsak da ısrarla diyoruz ki -zahircilik ne insanı aşan ve ilahi alanda insanın önündeki engelleri aşan saf aklı, ne beşer öncesi ya da sonrası kozmik çevrimleri, ne de her tür nisbiliğin ötesinde olan dolayısıyla Muhalefetünlil Havadis olan Varlık Üstü Varlığı hesaba katacaktır."⁽⁶⁾ Tasavvufi çerçeveyi İslâmın özü ve esası olarak gören bu bakış diğer tarihsel yorumlara belli bir ihtiyat payıyla yaklaşmakla beraber onlara da saygı duyar. Zahiri dışlamaktan çok onu, batına yükselebilmek için gereken bir alt basamak olarak görür. "Şeriat; yani sözlük anlamıyla herkese açık, büyük ve ana yol; hakikat; yani iç gerçek ki seçkin bir zümreye özgüdür. Bu da hiç de keyfi bir karar gereğince değildir; tersine eşyanın tabiatından dolayı böyledir, çünkü herkes

tezkire

hakikat bilgisine ulaşmak için aynı niteliklere ya da aynı yeteneklere sahip değildir."⁽⁷⁾ Burada tasavvufla da bağlantılı bir şekilde dile getirilen, akımın belirleyici vasıflarından olan seçkinci (elitist) yönü öne çıkıyor. Seçkinciliğin ulaştığı noktaları Guenon'un şu satırlarından izleyelim. "Elit, tanımından da anlaşılacağı gibi, ancak küçük bir grup olabilir; onun sadece entellektüel üstünlükten gelen iktidarının, daha açıkça yetkisinin esas özelliği azınlığı çoğunluğa hatta yukarıda da söylediğimiz gibi, niteliği niceliğe, dolayısıyla eliti kitleye feda etmek olan demokrasinin dayandığı sayısal güçle hiçbir ortak yanı yoktur. Böylece gerçek bir elitin başlıca işlevi ve hatta varlığı bile -çünkü elit varolduğu andan itibaren zorunlu olarak işlevi yerine getirir- 'eşitlikçi' anlayışa, yani her tür hiyerarşinin inkarına sıkı sıkıya bağlı olan 'demokrasi' ile temelden bağdaşamaz."⁽⁸⁾ Her ne kadar İslâmın insanlarsarası farklılığın sadece takvadan ötürü olabileceği ilkesinden kökenleniyor gibi gözükse de, Guénonyen anlayış seçkinciliği nihai noktasına götürerek hem eşitlik fikrine karşı olma hem de kitleyi kurtarma misyonunu seçkinlerden oluşan bir topluluğun elinde görme uçlarına vardırıyor. Bu yönüyle de tabii ki antidemokratik bir vurgu taşıyor. Doğruyu elde bulundurma fikrinin varabileceği yerleri gösterme açısından Schöun'un şu sözleri oldukça manidardır. "Hayati değeri olan bir hakikatin doğruluğunu gösterip onu kabul ettirmek ve yaymak amacıyla zor kullanmak mümkün müdür? Hiç kuşkusuz cevap olumludur, çünkü tecrübe bize göstermektedir ki, sorumsuzlara bazan kendi menfaatleri için şiddet kullanmak zorundayız."⁽⁹⁾ Seçkinlere verilen bu kurtarıcı misyon modern dünyanın bunalımdan çıkabilmesi yolunda hayati bir öneme sahiptir. Entellektüalitenin yeniden canlandırılması ve elitlerin (Guénonyen anlamda) ortaya çıkması tek çıkış yoludur. Guénon'a göre. Çünkü acı da olsa herkes herşeyi anlayamaz, bunun da ötesinde herşeye layık da değildir zaten." Yeni bir durum meydana gelinceye kadar gerçekleştirilmesi mümkün tek şey müstakbel seçkinler tabakasını muhtemelen teşkil edecek elemanları şuurlandırmaktır bir bakıma; bu da ancak bazı mefhumları bunları anlayabilecek durumda olanlara açıklamakla olur."

(10) Seçkinler bu dönüşüm etkinliğini gerçekleştirirken Batı özelinde yapacakları Doğudan alacakları verileri de kullanarak Batının geleneksel medeniyetine dönüşünü sağlamaktır. Bunalımdan çıkış projesinin anahtar kesimi olan seçkinlerin yönetsel olarak izlemeleri gereken esasları şöyle belirliyor, Guenon: "Geleneksel bir öğreti adına konuşmakta yetkili olanlar ne "ladini" çevrelerle tartışılır ne de onlarla bir 'polemik'e girerler. Onların görevi, anlayabilenler için, öğretiyi olduğu gibi anlatmak ve aynı zamanda, nerede olursa olsun, hatayı bulup bildirmek ve gerçek bilginin ışıklarını üzerine çevirerek hatayı olduğu gibi göstermektir. Onların işlevi bir kavgaya girişip, orada öğretiyi tehlikeye düşürmek değil, tersine kesin olarak bildirmek zorunda oldukları ilkelere gerçekten sahiplerse, taşıma hakkına sahip oldukları düşünceyi taşımaktır. Kavga alanı eylem alanıdır, yani bireysel ve geçici alandır. 'Hareketsiz hareket ettirici güç' hareket haline geçmeksizin hareketi üretir ve yönetir."⁽¹¹⁾

Modern Dünya ve Bilim Eleştirileri

İslâmî kavrayış noktasında ana hatlarıyla tamamı tasavvuf terimleri ile açıklanabilecek bir konumu var, gelenekselci hareketin. Akımın kendikonumunu belirlerken yeni olduğu yer bu nedenle orası değil. Asıl yeni ve ayırd edici olan modern dünyanın eleştirisi etkinliği. Hemen her kitaplarında modernitenin sapkınlığına atıfta bulunan gelenekselci yazarlar, aslında geleneğin kendisinden çok onun karşıtı modern uygarlığın eleştirisi üzerinde durmuşlardır bile denebilir. Onlara göre modern uygarlık ve onunla özdeş Batı uygarlığı çürümüştür ve çökmeye mahkumdur. Bunun temel nedeni de gelenekselden yani kutsal olandan kopmadır. "Bütün insanlık Aden Cennetini yitirdiğinden ötürü 'düşmüştür'; ayrıca daha özel bir anlamda, çünkü insanlık 'demir çağına' girmiştir. Bazı medeniyetler 'gerilemektedir' denilebilir, tıpkı Batı düşüncesinin yayılma çağında Doğunun geleneksel dünyalarının çoğunun durumunda olduğu gibi. Barbar kabilelerin büyük bir kısmı, hatta barbarlık derecelerine göre bile 'yozlaşmışlardır'.

Modern medeniyet evet sapmıştır. İşte bu sapma günden güne artan bir şekilde; özellikle edebiyat ve sanatta daha iyi hissedilebilen gerçek bir çöküşle birleşmektedir.⁽¹²⁾ Özellikle Guenon'un eserlerinde billurlaşan bu anlayış neredeyse modernitenin getirdiği her şeye karşıdır. Bugünkü uygarlığın ileri bir uygarlık olduğunu ve ilerlediğini düşünmek bir vehimdir. Guenon modernitenin yedeğinde gelişen ilerleme ve medeniyet kavramını sorgularken şöyle diyor: "Görüldüğü üzere sıkı bir ortaklık içinde yürüyen 'medeniyet' ve 'ilerleme' denen iki fikir, topu topu XVIII. asrın ikinci yarısında, yani daha birçok şeyin yanında materyalizmin de doğuşunu gören bir dönemde ortaya çıkmıştır; ve özellikle, XIX. asır başlarındaki hayalperest sosyalistler tarafından yayılmış ve popüler hale getirilmişlerdir".⁽¹³⁾ Bu türden kavramlar modern medeniyetin kendini kurtarmak ve insanları hipnotize etmek için kullandığı kof kavramlardır. Modern uygarlığın elde ettiği maddi gelişmeler önemsizdir ve giderek insanın aleyhine çalışmaktadır. Bu ölçekte Batı uygarlığının şimdi içinde bulunduğu durumu eleştiren diğer düşünce odakları ile aynı terimleri kullanmaktadır, gelenekselci hareket. "Sadece modern uygarlığı kendi içinde ele alıyoruz ve diyoruz ki, yararlarıyla meydana getirdiği zararları yanyana konulursa, sonuç çok olumsuz olacaktır. Günümüzde sürekli artan bir hızla çoğalarak ilerleyen buluşlar çok tehlikelidir. Çünkü bu buluşlar, gerçek mahiyeti kullananlarca bile hiç bilinmeyen güçleri ortaya koymaktadırlar"⁽¹⁴⁾. Modern dünyanın bileşenleri arasında en önemlilerinden birini teşkil eden modern biliminden bu eleştiri sağanağından payını almaması düşünülemez. Modern bilimin oluşturduğu yeni dünya tasviri, geleneksel dünya anlayışının yerini aldıktan sonradır ki modernite iyice kökleşmiştir. "İnsanlık normal olarak, Göğe doğru yol gösteren bir işaret, Sonsuza doğru açılım olan bir sembol içinde yaşar. Modern bilim bu sembolün koruyucu sınırlarını aştı ve böylece bizzat sembolü mahvetti, dolayısıyla modern bilim o işareti ve açılımı ortadan kaldırdı, tıpkı modern dünyanın genelde, geleneksel uygarlıklar demek olan bu 'Mekanlar-semboller'i ortadan kaldırdığı gibi, Modern bilimin 'durgunluk' ve 'kısırlık'

dediği şey gerçekte sembolün homojenliği, tecanüsü ve devamlılığıdır."⁽¹⁵⁾ Modern bilimin başlıca zaafı kendini maddeyle kısıtlaması, kutsal alanı dışlamasıdır. Bu temel perspektif yokluğu ve körlük tüm ayrıntılara yansıyarak onların da sakatlanmasına yol açmaktadır. Kutsal ilkelere bağlı olmadıkça bilim zeminini yitirmiş ve değersizleşmiş demektir. "Bu nedenle modernlerin bilimi olan, 'ladini' bilimi', daha önce başka bir yerde dediğimiz gibi, çok haklı bir şekilde 'cahiliye bilgisi' olarak değerlendirilebilir. Bu aşağı bilgi, realitenin en aşağı düzeyinde bulunan bilgidir; ne kadar mütevazi olursa olsun bu bilgi, kendini aşan her şeyden, kendisinden üstün olan her gayeden ve bütünsel bilginin çeşitli düzeyleri arasında kendisine meşru bir yer sağlayabilecek her ilkedен habersiz bir bilgidir."⁽¹⁶⁾ Modern bilimin alternatifi olan kutsal bilim adından da anlaşılacağı üzere çok uygun bir din-bilim bileşimi şeklinde geleneksel toplumlarda varlık alanı bulabilmiştir. Temel ilkelere dayalı ve onlarla bütünleşmiş kutsal bilim için yapılan atf yine geleneksel toplumlar olmakta kısacası.

Sorular

Guénonyen hareketin çıkış noktaları ve açılımlarını topluca ele aldığımızda tablonun o kadar da karışık olmadığını görüyoruz. Önerilen ve özlenen model açık: Geleneksel dünya. Bu dünyanın niteliği o kadar da net bir şekilde ortaya konmasa da ana çizgiler belli. Kutsal geleneklerin birliği ilkesi uyarınca görünüşleri farklı olsa da tüm geleneksel toplumların kutsalla bağlantılı yaşadıkları günlere duyulan özlem çok açık bir şekilde dile getiriliyor. Bu bakışa göre kutsalla bağlantı anlamında canlı çizgiler taşıyan doğu toplumları daha şanslı. Bu sadece bağlantının canlılığından ötürü de değil, modernitenin henüz tam anlamıyla oturmamış olması da ayrı bir neden.

Gelenekselci akım, diğer Batılı muhalif hareketlerle bir arada ele alındığında (örneğin çevreci hareket) ilginç kesişim alanları, ortak eleştiriler bulunabiliyor. Batı toplumunun hem manevi hem de buna ikincil maddi alanlara yansıyan çöküşü tezi, bu tezi temellendirmede kullanılan

tezkire

argümanlar sonraları modern Batılı muhaliflerin de kullandıkları ile çok benzerlikler taşıyor. Modern dünyaya yönelttikleri eleştiriler ele alındığında Guénon'kilerle, örneğin bir Illich'in eleştirilerinin birçok paralellikler taşıdıkları söylenebilir. Bu türden okumalardan Guénonyen eleştiri izleklerinin bir kısmının günümüz Batısında meşruluk alanının genişlediğinden başka sonuç çıkarabilmek şu aşamada herhalde mümkün değil. Ama gelenek savunucularının post-modern eleştirisiyle yanyana düşebilmeleri de ilginç bir sonuç doğrusu.

Türkiye özelinde gelenekselci akımın etkilerine baktığımızda doğrudan pek o kadar muhatap alınmıyor gibi gözükse de anti-modernist, anti-bilimci, ve hatta medeniyet karşıtı tüm tezlerin seslendirilmesinde gelenekçi hareketten alınanların epeyce bir malzeme teşkil ettiklerini görüyoruz. Ancak hareket özelinde bu 'devşirme' tezlerin bağımsız bir şekilde ifade edilmesinden başka pek bir şey yapılmadığı da gerçek. Doğrudan benimsemenin ya da toptan reddetmenin dışında, eleştirel ya da daha hafif bir ifadeyle dikkatli bir gözle bakışın bile eksik olduğunu söyleyebiliriz.

Guénonyen akım kendi adına iki tane sorgulanmamış varsayıma deyim yerindeyse aksiyoma sahip. Birincisi geleneksel başlığı altında kavramlaştırılan dünya, ikincisi de karşıtı oldukları modern dünya ve bunun yok olmaya mahkum olduğu kehaneti. Kutsal tanımının muğlaklığı ve kendini kutsala gönderme yaparak tanımlamaya sınır konulamayacağı bir diğer kafa karıştırıcı nokta. Ancak, kutsalın belli bir tanımına mutlaklık atfedilerek aşılabiliyor bu engel.

Hareketin üzerinde durulması gereken bir diğer yaklaşımı elitizme verdiği birincil rolle ilgili. Demokrasiye karşıtlık anlamında seçkinciliğin öne çıkarılmasının ne derecede geçerli olabileceği tartışma konusu. Bu yüzyılın başlarından birbakışla alevlendirilen modern dünya eleştirilerinin karşılıklarının hangi oranlarda sürdüğü yukarıda değindiğimiz konum saptaması çabasının içermesi gereken diğer bir konu. Bu sorunların cevaplarının bir kısmı hareketin temel tezleri bir kez daha gözden geçirildiğinde ortaya çıkabilecek gibi ama ötesi daha yeni çabalar ve tartışmalar gereksiniyor.

NOTLAR

- 1- Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm ve Modern İnsanın Çıkmazı**, Çev.: Ali Ünal (İstanbul: İnsan Y., 1984), s.89-90.
- 2- René Guenon, **Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri** Çev.: Mahmut Kanık (İstanbul: İz Y., 1990), s.248-49.
- 3- Frithof Schoun, **İslâmı Anlamak** Çev.: Mahmut Kanık (İstanbul: İklim Y., 1988), s.13.
- 4- İbid; s.13.
- 5- René Guenon, **Modern Dünyanın Bunalımı**, Çev.: Mahmut Kanık (İstanbul: Rîsele Y., 1986), s.101.
- 6- F.Schoun İbid. s.175.
- 7- René Guenon, **İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış**, Çev.: Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Y., 1989), s.29.
- 8- Guenon, **Modern Dünyanın Bunalımı**, s.131.
- 9- Schoun, İbid., s.41.
- 10- René Guenon, **Doğu Batı**, Çev.: Fahrettin Aslan, (İstanbul: Yeryüzü Y., 1980), s.170.
- 11- Guénon, op.cit., s.116.
- 12- Schoun, İbid., s.49.
- 13- Guenon, İbid., s.23-24.
- 14- Guenon, **Modern Dünyanın Bunalımı**, s.147-148.
- 15- Schoun, İbid., s.44.
- 16- Guenon, İbid., s.95-96.